

RUSYA'NIN ORTA DOĞU POLİTİKASI

Dış Politika ve İlişkiler (1992-2022)

RUSSIA'S POLICY OF THE MIDDLE EAST

Foreign Policy and Relations (1992-2022)

İrem Nur Kaya

Öz

Orta Doğu topraklarının sahip olduğu zengin enerji ve su kaynakları dünya üzerindeki birçok devletin dikkatini çekmektedir. Gücünü maksimize etmeye çalışan Batılı devletlerin siyasi rekabet sahası olarak görülen Orta Doğu, Rusya'nın da dikkatini çekmektedir. Bu coğrafyaya girebilmek için birçok siyasi ve askeri müdahaleler düzenleyen Batılı devletlerin karşısında duran Rusya, Orta Doğu ülkelerinin adeta hamisi olarak yer almıştır. Bunun en önemli nedeni ise Rusya'nın Orta Doğu devletlerinin güvenini kazanarak bu topraklarda yayılım veya açılım göstermek istemesidir. Uluslararası siyasi bir oyun alanı olarak görülen bu bölgede önemli bir aktör olmak için çabalayan Rusya, Orta Doğu ülkelerinde yaşanan krizler ve meseleler karşısında kazan-kazan politikası ile hareket etmiştir. Diğer bir yandan Orta Doğu bölgesinde yer alan İsrail devleti ile diplomatik ilişkilerine devam etmek isteyen Rusya, ekonomik kaygılarla karşılaşmamak için güçlü bir denge siyaseti izlemeye çabalamıştır. Bu çalışmada Rusya'nın Orta Doğu bölgesindeki dış politika stratejileri ve bölge devletleriyle olan diplomatik ilişkileri, bu coğrafya üzerinde yaşanan olaylar, krizler ve hamleler üzerinden ilişkilendirilerek anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Orta Doğu, Rusya, Dış Politika, Strateji, Diplomatik İlişkiler*

Abstract

The rich energy and water resources of the Middle East lands attract the attention of many states around the world. The Middle East, which is seen as a political competition area of Western states trying to maximize their power, also draws the attention of Russia. Standing against the Western states that organized many political and military interventions in order to enter this geography, Russia took it place as the protector of the Middle East countries. The most important reason for this is Russia's desire to expand or expand in these lands by gaining the trust of the Middle East states. Striving to be an important factor in this region, which is seen as an international political playground, Russia has acted with a win-win policy in the face of crises and issues in the Middle East countries. On the other hand, Russia which wanted to continue its diplomatic relations with the state of Israel in the Middle East region, tried to follow a strong balance policy in order not to encounter economic concerns. In this study, Russia's foreign policy strategies in the Middle East region and its diplomatic relations with the regional states will be explained by associating them with the events, crises and moves in this geography.

Keywords: *Middle East, Russia, Foreign Policy, Strategy, Diplomatic Relations*

1.Giriş

Rusya'nın Orta Doğu coğrafyasındaki politikalarında Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra değişiklikler meydana gelmiştir. 1990'lı yıllarda Boris Yeltsin tarafından yönetilen Rusya, Orta Doğu ile olan diplomatik ilişkilerini azaltmış hatta zayıflatmıştır. 1991 yılında Putin'in hükümetin başına geçmesiyle yeniden diplomatik ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. Rusya'nın Orta Doğu politikası, bölge istikrarı ve Rusya'nın jeopolitik çıkarları üzerine odaklanmaktadır.

1992 yılında Rusya, Orta Doğu'nun jeopolitik öneminin bilincindeydi ve Orta Doğu'ya yönelik yeni bir politika oluşturmaya başladı. 1990'larda Rusya, İsrail ve Arap ülkeleriyle olan ilişkilerinde denge politikası izlemeye çalışmış diğer yandan da Arap ülkeleri ile petrol ve silah ticareti yaparak iş birliği yapmaya odaklanmıştır. Aynı zamanda İsrail ile ekonomik iş birliği geliştirmiş ancak yaşanan olaylardan dolayı bu ilişkiler zayıflamıştır. 2000'li yıllarda Rusya, Orta Doğu'daki ABD etkisini azaltmak için çabalamış ve İran, Suriye ve Hizbullah ile yakınlaşarak bu ülkelerle iş birliği yapmaya başlamıştır. Rusya, İran'a nükleer enerji teknolojisi sağlamış ve Suriye'ye askeri yardım yaparak Suriye hükümeti ile yakın ilişkiler kurmuştur.

Rusya, Orta Doğu'da iç savaşların ve terörizmin artmasıyla birlikte bölge istikrarının sağlanmasında da önemli bir rol oynamıştır. 2010'larda Rusya, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Mısır gibi Arap ülkeleriyle diplomatik ilişkilerini geliştirmiştir. Rusya, Orta Doğu'da İran ile iş birliği yaparken aynı zamanda Suudi Arabistan ve Mısır ile ekonomik, askeri ve siyasi alanda ortaklıklar sağlamıştır..

2020 yılında Rusya, Orta Doğu politikasında ağırlığını artırmaya devam etmiştir. Rusya, Libya, Suriye ve Yemen gibi ülkelerde çeşitli taraflarla diplomatik çözümler ararken aynı zamanda İran, Türkiye ve Suudi Arabistan ile olan diyalogunu devam ettirmeye çalışmıştır.

Bu çalışmada, sıcak gelişmelerin yaşandığı Orta Doğu bölgesinde, Soğuk Savaş döneminde süper güç konumunda olan Rusya'nın bu bölgede ekonomik, siyasi, askeri, ticari ve jeostratejik açılardan oluşturduğu dış politika stratejilerini nasıl uyguladığı ve uyguladığı bu hamleler neticesinde Orta Doğu coğrafyasında nasıl bir nüfuz elde ettiği, Irak, Suriye, Suudi Arabistan ve İsrail ile olan ilişkileri ve politikaları üzerinden, başlıklar altında incelenecektir.

2. Putin Döneminde Rusya ve Orta Doğu İlişkileri

Boris Yeltsin dönemindeki Rusya, Çeçenistan'da ortaya çıkan ekonomik krize odaklanmış ve Orta Doğu'ya yönelik ilgisi yavaş yavaş zayıflamıştır. Aynı zamanda Yeltsin, Rusya'nın dış politikasına ve siyasi istikrarsızlık konularına eğilince Orta Doğu coğrafyasından uzaklaşmıştır. Ancak yanlış anlaşılmalıdır ki Yeltsin döneminde Moskova, Orta Doğu'dan tamamen elini geri çekememiştir. Yeltsin'den sonra Moskova'nın yeni başkanı seçilen Vladimir Putin, özellikle başkanlığının ikinci döneminde Rusya'yı Orta Doğu bölgesine yeniden yönlendirmiştir.

Putin, Yeltsin'e göre daha stratejik amaçları olan ve ülkesinin kaynaklarını kullanarak, diplomatik ilişkilerini ekonomik, siyasi, askeri ve ticari bir zemin üzerine kurarak geliştirmek ve yeniden dünya siyasetinde güçlü bir devlet olabilme amacı taşımaktadır.

Uluslararası politik alanda Batılı devletlerin elini üzerinden asla çekmek istemedikleri bir bölge olan Orta Doğu, hem ABD gibi emperyalist, hegemonya kurma peşinde koşan devletlerin, hem de bölgesel politikalar yaparak güçlü stratejik bir alana sahip olmak isteyen Rusya arasında rekabete dayalı hamlelerin yapıldığı bir sahne konumundadır. Bir bakıma Orta Doğu, diğer devletlerin bu bölgede güçlü bir aktör olabilmek için yarıştıkları ve kendi güçlerini en iyi stratejiler ile dünyaya sunabilme fırsatına sahip oldukları satranç tahtası misali bir oyun alanıdır.

Genel çerçeveden değerlendirdiğimizde, Putin döneminde, Rusya'nın Orta Doğu politikası iki temel amaç taşımaktadır; bölgede nüfuzunu artırmak ve bölgesel istikrarı sağlamak. Bu amaçlara ulaşmak için bölgede bulunan çeşitli ülkelerle diplomatik, askeri, kültürel ve ticari ilişkiler kurarak bu ülkelerle olan politikalarını şekillendirmeye çalışmıştır. Ön plana çıkan ülkeler ise şu şekildedir;

- İran
- Irak
- Suriye
- Suudi Arabistan
- İsrail

2.1.İran

1991'de SSCB'nin dağılmasıyla birlikte başkan seçilen Vladimir Putin, önceki yıllarda zayıflayan Rusya-İran ilişkilerinin kontrolünü tekrardan ele almış ve bu iki ülke arasındaki ilişkilerin yeniden kurulması diplomatik ilişkilerde bir dönüm noktası yaratmıştır. İran, Rusya için stratejik bir partner ve aynı zamanda Ortadoğu'da oldukça etkili olan bir aktördür. Diğer taraftan Rusya'nın İran ile olan ilişkileri, Batı ülkelerinin İran'a yönelik yaptırımlarına karşı bir önlem olarak da görülmektedir.

1990'ların ortasına doğru yani Soğuk Savaş döneminin sona erdiği bu tarihten sonra Rusya, İran ile silah ticareti gerçekleştirmeye başlamış, İran'ın kendi bünyesinde bulunan ancak yeterli üretim gücüne sahip olmadığı için nükleer santrallerini yönetememiş ve Rusya'dan bu konuda yardım almıştır. Rusya bu yıllardan itibaren İran'ın nükleer santrallerinin inşasında ve geliştirilmesinde önemli katkılarda bulunmuştur.

Putin, İran'ı ziyaret eden ilk Rus lideriydi ve bu ziyaret sırasında Rusya, İran ile çeşitli anlaşmalar imzalamıştı. Özellikle nükleer santral inşası ve askeri iş birliği konularında anlaşmalar yapılmıştı. 1992 yılında Rusya ve İran arasında Nükleer İş birliği Anlaşması imzalanmıştır (Haxan, 2014). İran, Rusya'dan çeşitli silah sistemleri, uçaklar ve teknolojik ekipmanlar satın almıştır. Rusya, İran'ın nükleer programını barışçıl amaçlar için desteklemiş ve bu konuda diplomatik çalışmalar yürütmüştür.

İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi, 2000'li yılların başında Rusya'ya resmi bir ziyarette bulunmuş ve bu ziyaret esnasında Rusya ile ekonomik, askeri ve ticari alanlarda birçok anlaşma imzalamıştır. Bilindiği üzere ABD, Orta Doğu'da emperyalist olarak algılanan bir devlet olmak ile tanımlandığı için İran ile aralarında herhangi bir samimiyet bulunmamaktadır. Bu durumda Rusya ve İran, ABD'yi rakipleri olarak görmüş ve ona karşı bir ittifak oluşturarak ortak hareket etmişlerdir. ABD'nin Ortadoğu'da güçlü bir etkiye sahip olmasını istemeyen Rusya ve İran, ona karşı ortak hareket etmenin kendileri açısından da yararlı olacağını düşünmüşlerdir. Ancak, Rusya'nın İran ile yakın ilişkileri, ABD gibi Batılı ülkeler ile olan ilişkilerinde zorluklara neden olmuştur. Özellikle İran'ın nükleer programına ilişkin tartışmalar sırasında Rusya'nın İran'ı desteklemesi Batılı ülkeler tarafından eleştirilmiştir çünkü 2001 yılında meydana gelen İkiz Kule Saldırıları gerçekleşirken ABD, her konuda Arap devletlerinin karşısında durmuştur. Diğer yandan İran'ın nükleer santrallerinde üretimin

devam etmesi askeri gücü de olumlu yönde etkilediği hatta beslediği için ilerleyen zamanlarda Rusya için bir tehdit haline gelebileceği düşünülmektedir. Rusya ise böyle bir durumda giderek güçlenen İran nükleer enerji ve silahlarının varlığının yarın ya da yakın bir zamanda herhangi bir tehlike arz edebileceğini kavrayarak ABD'nin yanında yer almak istemiştir. Aksi taktirde ABD ve diğer Batı ülkeleri Rusya'dan İran'a karşı insan hakları ve hükümet dışı silahlı grupların desteklenmesi gibi konularda daha fazla baskı yapmasını isteyebilirdi (Çekuşkin, 2010). Bu konuda 2003 yılında Rusya Savunma Bakanlığı tarafından yazılan bir raporda İran'a yapılan yardımların azaltılması gerektiği ifade edilmiştir. İran ise Rusya'nın bu tavrından hoşlanmamış diğer yandan Afganistan'ın işgali sırasında kendinin de çevrelendiğini düşünerek ve Rusya ile olan ticari ilişkilerini azaltma yoluna girmiştir. Ancak Rusya hem ekonomik açıdan bir boşluğa düşmemek hem de bu bölgedeki güçlü konumunu korumak adına ilişkilerini sürdürmeye devam etmiştir.

2006 yılına geldiğimizde, Rusya ve İran ilişkileri, ekonomik, ticari, askeri alanlarda yapılan ortaklıklar ve iş birlikleri ile devam etmektedir. Rus şirketleri tarafından İran'da büyük ve önemli projeler yapılmaktadır. Rusya, İran ile ticari ilişkileri bulunan ülkeler listesine bakıldığında yedinci sırada yer almaktadır. 2007 yılına kadar iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2,2 milyar dolar düzeyinde seyrederken, bugün bu rakam neredeyse iki katına çıkmıştır. Bununla birlikte iki ülke arasındaki enerji anlaşmalarının değeri 2014 yılında 20 milyar doların üzerinde olmuştur (Mirzaliyeva, 2017).

Rusya ve İran, ABD gibi Batılı devletlerin Orta Doğu bölgesine yönelik işgalci ve emperyalist tavrını olumsuz algılamakla birlikte, buna karşı ortak hareket etmeye karar vermişlerdi. Orta Doğu bölgesinde zengin enerji kaynaklarının yer alması bu iki ülkenin enerji iş birliğine girmeleri de kaçınılmaz olmuştur. Ancak şöyle bir gerçek de gözden kaçmamalıdır ki Rusya, dünya üzerinde önemli bir oranda petrol rezervlerine sahip olan bir ülkedir. İran ise petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahiptir. Aynı zamanda İran, üretici konumunda bir ülke olduğu için, bu iki ülke arasında ortaklıklar söz konusuken diğer yandan da birbirleri arasında rekabet ettikleri bir ortamın yaşandığı gözlemlenmektedir. Bu rekabet ise doğal gaz, petrol, nükleer silahlanma gibi alanlarda kendini göstermektedir. Böyle bir ortamda kendi çıkarlarını düşünmek zorunda olan Rusya, İran'ın OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) 'te faaliyet gösteren bir ülke olarak petrol fiyatlarının belirlenmesinde rol alması, İran ile iş birliği yapabileceği

anlamına gelmektedir. 2010 yılında İran ile yapmış olduğu petrol sahasının genişletilmesi konusundaki iş birliğini bozmak zorunda kalmış olsa da Gazprom, İran'ın enerji projelerinde 750 milyon dolar sermaye yatırmıştır (Visoçkaya, 2009). Yani Rusya oluşturduğu dış politika stratejilerinde oldukça dengeli ve sakin bir tutum sergilemektedir. Aynı zamanda bölge üzerindeki çıkarlarını da koruyarak hareket etmektedir.

Rusya ile İran arasındaki diplomatik ilişkilerin temelini oluşturan konulardan biri olan silah ihracatı ya da ticareti göze çarpmaktadır. 2000'li yılların başında İran'a oldukça düzenli bir şekilde silah satışı gerçekleştiren Rusya, askeri silah hacmini İran ile ilişkilerinde zamanla yaşanan gelişmeler neticesinde on katına çıkarmıştır.

Her iki devlette kendi aralarında kurdukları askeri teçhizat ticareti ve nükleer enerji üretimi gibi konularda önemli sonuçlar yakalamış ve bölgedeki konumları güçlenmiştir. Rusya, 2005'te uzaya İran uydusu göndermiş, 2007 yılında S-300 füzeleri her iki ülke tarafından da satın alınmıştır. 2009'da ise füze radar sistemlerinin teslimatı gibi gelişmeler yaşanmıştır.

2011 yılında kendini hissettirmeye başlayan Suriye iç krizi, birçok çevre devleti etkilediği gibi Orta Doğu'daki dengeleri de etkileyecek boyuta getirmiştir. Bu dönemde İran ile Rusya arasındaki ilişkiler önemli bir noktaya gelmiştir. Suriye iç savaşında yaşanan olaylara tepkisiz kalmayan İran ve Rusya bölgede ABD gibi batılı devletlerin işgaline izin vermemek için Esad rejiminin devam etmesi yönünde ifadelerde bulunmuş ve korunması için kendi aralarında iş birliğinde bulunmuşlardır. Bu savaşta Rusya havadan, İran ise karadan yardım desteklerinde bulunmuş ve Orta Doğu bölgesinde koruyucu aktörler olarak yer almışlardır. Bu ortaklık görüntüsü ise diğer devletleri bu gibi kriz anlarında ittifak oluşturmaya teşvik edici mesaj vermektedir.

Genel olarak Rusya'nın Putin dönemindeki Orta Doğu üzerindeki dış politika stratejilerine bakıldığında, İran ile olan ilişkilerinde, temelde askeri ticaret ve ekonomik gelişime yönelik stratejik hamlelerin yer aldığı gözlemlenmektedir. Orta Doğu bölgesinde nüfuz elde etmeye çalışan diğer bir devlet olan ABD ve ABD'nin İran tarafından sevilmeyen, düşman olarak görülen bir devlet olması halinde, İran'ın, Rusya ile ticari ve siyasi iş birliklerine yanaşması oldukça mümkün hale gelmektedir. Rusya, Orta Doğu bölgesindeki her hamlesinde işgalci bir tavır takınmak yerine kazan-kazan politikasına bağlı kalarak hareket etmiştir. Böylece hem İran hem de Rusya kendi

çıkartlarını koruyarak iş birliklerinde ortak bir strateji benimseyerek birlikte çalışmaya devam etmektedirler.

2.2.İrak

Boris Yeltsin döneminden sonra Rus dış politikasında yaşanan önemli değişiklikler kendisini Orta Doğu üzerindeki politikalarında da göstermektedir. Putin döneminde, Orta Doğu coğrafyasında yeni diplomatik ilişkilerin kurulması için ön plana çıkan ülkelerden biri ise Irak olmaktadır. Ancak Putin bu bölgede daha çok menfaatlere dayalı olan stratejiler kullanmış ve adil bir ortam oluşturmaya özen göstermiştir.

2003 yılında ABD'nin Irak' ı işgali konusunda, işgalin meydana gelmeden önceki sürecinde bu işgalin gerçekleşeceği beklentisi içindeyken, Rusya, BM'ye giderek Irak konusunda bir çözüm bulunması gerektiğini dile getirmiştir. Ancak Batılı devletlerin etkisi altında kalan BM, bu taleplerin gerçekleşmesinde yeterli olamamıştır. Bu durumda Putin ve Irak İslam Yüksek Konseyi Lideri Abdülaziz el- Hakem arasında bu konu ile ilgili bir görüşme gerçekleşmiş ve bu görüşme sonucunda Rusya'nın bu sürece dahil edilmesi gerektiği kararı verilmiştir.

2005 yılında savaştan sonra Irak'ın yeniden yapılanma sürecinde yapılan birçok Irak-Rusya görüşmelerinde, Irak'ta yaşanan olaylara yönelik Rusya'nın Orta Doğu'daki açılımı ve buradaki nüfuzunu genişletme hedefi için bir fırsat ortamı oluşmuştur. Irak için bütün devletlerin ya da aktörlerin bu coğrafyada söz sahibi olabilecekleri bir yönetim/rejim sistemi oluşturulması fikri önerilmiştir.

Soğuk Savaş döneminde, SSCB ile Irak arasındaki ilişkilerde etnik- milliyetçi konular daha ön plandaydı. Kuzey Irak bölgesinde yaşayan Kürtler ile ABD arasında karşılıklı menfaate dayalı yakınlaşmalar, Rusya ile Irak arasındaki diplomatik ilişkileri olumsuz etkilemekteydi. 2007 yılında ise Rusya, Erbil'de bir konsolosluk açarak ilişkilerini iyileştirmeye çalışmıştır. 2011'de ise Basra'da ikinci bir Rus konsoloslugu açılmış ve görüşmelere kaldığı yerden devam edilmiştir.

Rusya ile Irak arasında, Rusya-Kürdistan iş konseyi hakkında görüşmeler yapılmıştır. Rusya, Irak'taki Kürtlerle yakın ilişkiler sürdürürken, Irak hükümeti, Rusya'nın Kürtlerle olan ilişkisini eleştirmiş ve aralarındaki bu diyalog birtakım sıkıntılara neden olmuştur.

Putin seçilmeden önceki dönemden Irak'a verilen paralar yani borçlar yapılan anlaşmalar neticesinde 9,8 milyar dolar kadar bir azalış göstermiş böylece iki ülke arasındaki ticaret hacmi düşük bir seviyede kalmıştır.

Rusya'nın Irak'a yönelik politikaları, stratejileri veya düşüncelerine genel bir çerçeveden bakıldığında, Irak'ın sahip olduğu zengin petrol rezervleri ve jeostratejik önem teşkil ediyor olması Rusya'yı bu devlete yaklaştırmaktadır. Bu nedenle Putin, Saddam döneminde Rusya-Irak arasındaki ilişkilerde önceliği enerji ticaretine vermiştir. Bu konuda anlaşmalar yaparak iş birliklerini güçlendirmeye çalışmıştır. Ancak sonraki dönemlerde Rusya'nın bu bölgedeki önceliği, güvenlik alanına kaymıştır. 2009 'da dönemin Irak Başbakanı Nuri el-Maliki'nin Rusya'ya gerçekleştirdiği ziyarette, ortak enerji santrallerinin inşa edilmesi konusu en öncelikli husus olmuştur. (Mirzaliyeva, 2017). Rusya, Irak ile olan petrol anlaşmalarını genişletmeyi ve Irak'ın petrol ve doğal gaz potansiyelini keşfetmek için çalışmalar yapmayı planladığını açıklamıştır.

Rusya ile Irak arasındaki diplomatik ilişkilerde ön plana çıkan ULAN Programı her iki ülkenin ortak bir hayatta kalma eğitim programı olan Ulusal Kurtarma Derneği projesidir. Bu proje/program, Rusya ve Irak arasındaki askeri iş birliğinin artması için bir adım olarak görülmektedir. Bir diğer plan ise savaş dönemlerinde Rusya'nın Irak'a S-400 Hava savunma sistemleri sağlaması yönünde görüşmeler başlatmasıdır. Bu durum da Rusya, Irak ile daha canlı ve ticarete dayalı bir iletişim kurarak buradaki önemini arttırabilecektir. Hatta Putin, yaşanabilecek herhangi bir terör saldırısında Irak'ın yanında durarak destek olacağını ifade etmiştir.

Rusya'nın Irak bölgesindeki stratejik hesabı, bölgedeki çıkarlarını korumak, nüfuzunu artırmak ve küresel hedeflerini gerçekleştirmek için önemlidir. Bu stratejilerin başarıya ulaşması için Rusya'nın bölgedeki ilişkilerini dengeli bir şekilde yönetmesi ve bölgedeki diğer güçlerle iş birliği yapması gerekmektedir.

2.3.Suriye

Geçmişte ve günümüzde Orta Doğu bölgesinde etkili bir aktör, kalıcı bir güç olmak isteyen Rusya, ABD'nin de dikkatini çeken bir ülke olan Suriye'nin bu coğrafyada ne kadar önemli bir devlet olduğunun farkındadır. Suriye'nin jeopolitik konumu, diğer ülkeler ile olan ilişkilerinde önemli bir role sahiptir. Rusya ise Avrasyacılık yaklaşımı ile ABD'nin karşısında dengeli bir politika izlemek amacıyla olduğu için bunu Suriye üzerinde de uygulamaya çalışmıştır.

Bölgede yaşanan olaylar, işgaller ve verilen mücadeleler neticesinde Rusya'nın süreç boyunca Suriye'ye askeri ve ekonomik alanda yardımları ve uluslararası arenada Suriye'yi destekleyici yönde ki ifadeleri Orta Doğu ülkelerinin dikkatini çekmiştir. İki ülke arasındaki ortaklıklar, iş birlikleri ve karşılıklı çıkarlara dayalı politikalar hem kendi bünyelerinde hem birbirleri ile olan bütünlükleri çerçevesinde değerlendirildiğinde çeşitli kazanımların yaşandığı görülmektedir.

Putin döneminde, Moskova'nın Orta Doğu'ya yönelik düşüncelerinde bir değişim ve yakınlaşma gözlemlenmektedir. 1999 yılında tamamen hükümetin başına geçen Putin, Rusya'nın uluslararası siyasi alanda ve ekonomide yeniden aktif hale gelebilmesi için çalışmalarına başlamıştır. Değişmeyen tek bir amaç vardır o da Rusya'nın bölgesel ve uluslararası siyasi alanda söz sahibi bir aktör olabilmesidir.

Suriye'de iktidara gelen Esad, Rusya ile ilişkilerin halihazırda iyi olmasını fırsat bilerek Rusya ile yakınlaşmaya ve konumunu korumaya çalışmıştır. 11 Eylül İkiz Kule Saldırıları ile birlikte ABD'nin Orta Doğu bölgesindeki ülkelere karşı tutumu tamamen değişmiştir. Bu durum Suriye'ye de etki etmiştir. Uluslararası politik alanda yalnız kalan Suriye, Rusya'nın ABD'ye karşı dengeleyici güç politikasını ve konumunu desteklemiştir.

Rusya'nın Suriye topraklarındaki açılımının en büyük nedeni olan silah satışları, bu süreçte de devam etmiştir. 2005-2010 arası dönemde Moskova, Suriye'ye yaklaşık 3 milyon dolarlık silah satmıştır. ((Kamalov), 2012) Rusya, her türlü silahı Suriye'ye sattı; uçakları, tankları, roketleri vb. Bu silahların yanı sıra, Rusya Suriye'ye füze savunma sistemleri de sağladı. Suriye, Rusya'dan S-200, S-300 ve S-400 füze savunma sistemleri satın almıştır. Bu sistemler, Suriye'nin hava sahasını korumak için tasarlanmıştır ve Suriye hava savunması daha çok güçlenmiştir. Ancak, bu savunma sistemleri aynı zamanda bölgedeki diğer ülkeleri de endişelendirmiştir. Özellikle İsrail, Suriye'nin bu tür savunma sistemleri edinmesinin, İsrail'in Suriye'de gerçekleştirdiği askeri operasyonları zorlaştıracığından endişe etmiştir. Bu nedenle Rusya'nın Suriye'ye sağladığı füze savunma sistemlerinin, bölgedeki askeri dengeleri değiştiren bir etkisi olabilir. Ancak bu taşınabilir füze sistemlerinin etkili bir şekilde kullanımı için Suriye hava savunmasının geliştirilmesi ve eğitilmiş askeri personelin bulunması gerektiği de belirtilmelidir. 2011'de Arap Baharı'nın rüzgârı Suriye'de esmeye başladığında Moskova Esad rejimini destekleyici politika geliştirmiştir.(Çağlar Hekimoğlu, 2021) Suriye'ye sıçrayan bu krize yönelik herhangi bir çıkarıcı muameleye maruz kalmasını

istemeyen Rusya, BM Güvenlik Konseyi'nin Suriye'ye yönelik alınan bütün kararlarını veto etmiştir. Buradan Moskova'nın Suriye Krizi'ndeki sorunların diplomatik yollarla barışçıl bir tavır ile çözülmesini istediğini ve bölgede herhangi bir müdahaleci kuvvetin uygulanmaması düşüncesini desteklediği görülmektedir. Ayrıca bu dönemde Rusya, Suriye hükümeti ve muhalefeti arasında diyalog kurulması için ilk çağrı yapan devlet olmuştur.(Çağlar Hekimoğlu, 2021)

ABD, Suriye'nin bu durumundan fayda sağlamaya çalışmak amacıyla dışarıdan muhalefete destek vererek olayı siyasileştirmeye çalışmıştır. Rusya ise bu duruma karşı bir önlem almak için Suriye'nin demokratik bir rejime sahip olabilmesi adına, devletin kendi kendine dışarıdan herhangi bir yabancıyı dahil etmeden toparlanması gerektiğini görüşmelerde ifade ederek, Batılı güçlere karşı tavrını belli etmiştir.

Rusya ayrıca Suriye'ye petrol, doğal gaz ve diğer enerji kaynakları sağlamaktadır. Rusya, Suriye'nin en büyük petrol tedarikçilerinden biridir ve Suriye'nin petrol sektörünün restorasyonuna yardımcı olmaktadır. 2000-2005 yılları arasında Suriye, Tatneft, Soyuzneftegaz, Stroytransgaz gibi Rus petrol ve doğal gaz şirketleri ile ekonomik alanda birtakım anlaşmalara imza atmıştır (Batyuçenko, 2015).

Suriye için enerji kaynakları, ülkenin ekonomisinin canlanması için oldukça önemlidir. Ancak, Rusya'nın Suriye ile enerji ilişkileri, uluslararası bir baskı altında da kalmaktadır. Özellikle ABD, Rusya'nın Suriye'deki enerji kaynaklarına erişimini kısıtlamaya çalışmaktadır. Bu nedenle, Rusya'nın Suriye için enerji kaynaklarına erişimi ve Suriye'nin enerji altyapısının iyileştirilmesi, uluslararası politik faktörlerden de etkilenmektedir.

Rusya'nın Suriye'deki politikası, ülkede birkaç kez ateşkes anlaşmalarına imza atmasına rağmen herkesin uymadığı bir çatışma bölgesine dönüşmüştür. Rusya, İran ve Türkiye arasında yapılan barış görüşmeleri ve anlaşmaları, Suriye'de görece bir istikrar sağlasa da ülkedeki sorunların tamamen çözülememiş olması Rusya'nın Suriye'ye olan ilgisini sürdürmesinin nedenlerinden biri olarak görülebilmektedir.

Rusya'nın Suriye politikası, 2021 yılından beri devam etmektedir. Rusya, Suriye'de siyasi çözümler ararken aynı zamanda Suriye ordusunu askerî açıdan silah ticareti ve askeri teçhizat satışı gerçekleştirerek geliştirmeye devam etmektedir. Rusya'nın burada sürdürdüğü politikasıyla, bölge üzerindeki etkisini artırmaya çalıştığı gözlemlenmektedir.

Genel olarak bakıldığında, Orta Doğu bölgesinde önemli bir jeopolitik konuma sahip olan Suriye ile Orta Doğu ve Akdeniz bölgesinde de önemli bir aktör olmak isteyen Rusya, ortak hedeflere sahip oldukları müddetçe ittifak kurmaya ve bunu korumaya devam edeceklerdir.

2.4.Suudi Arabistan

1999'da Rusya'nın yeni lideri seçilen Vladimir Putin, karizmatik bir liderdir. Ülkesinin yeniden kalkınabilmesi için Rusya'nın iç ve dış politikalarını birbirine bağlayarak ortak bir koordinasyon sağlayıp tek elden yönetim gerçekleştirmeye çalışmaktadır.

2000'li yılların başında Putin, Suudi Arabistan'ın Rusya için önemli bir ortak olduğunu düşünmekteydi. İki ülke ortak bir strateji çalışması ile iş birliği anlaşmaları imzalayarak enerji sektöründe de iş birliklerini arttırmışlardır. 2003 yılında her alanda Suudi Arabistan ile iş birliği artmış, Hükümetler Arası Ortak Rusya- Suudi Ticaret Fonu, Ekonomi ve Bilim İş birliği Komisyonu ve Rus-Arap İş Konseyi Rusya ve Suudi Arabistan önderliğinde kurulmuştur.

Aynı yıl içinde ABD'nin Irak'ı işgal etmesi, ABD ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkileri zayıflatmış, diğer taraftan Rusya'nın Irak'ın yanında yer alarak desteklemiş olduğu radikal İslamcı örgütler Orta Doğu bölgesindeki yerini hatırlatmıştır. İlişkileri zayıflamaya başlamadan önce stratejik ortaklar olarak bilinen Suudi Arabistan ile ABD, 11 Eylül Saldırıları yaşandıktan sonra, ABD'nin hem dış politikada hem kamuoyu tarafından sert baskılara maruz bıraktığı Suudi Arabistan ile olan ilişkileri kopma noktasına gelmiştir. Hatta ABD, bu saldırıların arkasında Suudi Arabistan'ın yer aldığını ve el-Kaide'nin finansörlüğünü yaptığını suçlamasında bile bulunmuştur. Böyle bir ortamda ABD'nin ve Batılı devletlerin herhangi bir yaptırımına boyun eğmek istemeyen Suudi Arabistan, Rusya ile olan ilişkilerine yönelerek Rusya ile yakınlaşmaya çalışmıştır. Çeçenistan Savaşları'nda Ruslara karşı savaşan tarafı destekleyen Suudi Arabistan, böylece Çeçenlere ve diğer ayrılıkçılara olan maddi desteklerini de sonlandırmıştır.

2004 yılında petrol fiyatlarında yaşanan artış ile birlikte Rusya'nın stratejik planları belirlenmeye başlamıştır. Rusya ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkilere bakıldığında her iki ülkenin de dünya üzerindeki en zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip oldukları görülmektedir. Orta Doğu bölgesindeki enerji kaynaklarına

yönelmek ve alışverişte de bulunmak isteyen Rusya, 2006 yılında OPEC'e katılmış ve Suudi Arabistan'ın liderliğindeki petrol karteline katılarak petrol fiyatlarının artmasını sağlamıştır.

2008 yılında bütün bir dünyayı etkileyen ekonomik kriz, devletlerin dengelerini ve politikalarını etkilemiştir. Bu krizin enerji fiyatlarına yansıyan petrolün varil başına ihraç fiyatını yükseltmesi Rusya ile Suudi Arabistan'ı memnun etmiştir. Çünkü iki devlet içinde önemli bir gelir kaynağı olan petrol aynı zamanda bu iki devletin birbirlerine yönelik uluslararası enerji ortamındaki iş birliklerine yönelten en önemli faktördür.

Suriye iç savaşında Orta Doğu bölgesinde söz sahibi olmak isteyen devletlerin ve bu bölgede açılım göstermeye çalışan aktörlerin dış politika stratejilerinde değişimler meydana gelmiştir. Uluslararası politik alanda dengeler ve saflar değişmiştir. Bu değişimlerden biri de Suudi Arabistan'ın Suriye'de gerçekleşen krizde Rusya'nın Esad rejimine yönelik desteğini reddetmesi ve Rusya'nın karşısında durmaya başlamasıdır. ABD gibi hareket etmeye başlayan Suudi Arabistan, Suriye'deki muhalif gruplara silah ve finansal destek sağlamış, Rusya ise Suriye hükümetine destek vermiştir. Bu durum, Rusya'nın Suudi Arabistan politikasındaki çekişmelerin artmasına neden olmuştur.

Son zamanlarda, Rusya ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkiler daha ılımlı bir hale gelmiştir.19 Şubat 2019 tarihinde, Putin, Kral Selman'ı arayarak ikili ticari, ekonomik ve yatırım ilişkilerinin geliştirilmesi üzerinde konuşmuş ve iki ülke küresel hidrokarbon piyasasında iş birliği yapma kararı almıştır (Russia, 2019). İki ülke, petrol fiyatlarını dengelemek için çalışmalar yapmakta ve ekonomik iş birliği anlaşmaları imzalamaktadırlar. Ancak Suriye konusundaki tutumları farklı olduğu için bu konuda herhangi bir iş birliği yapmakta zorlanmaktadırlar.

2.5.İsrail

Orta Doğu coğrafyasında Batılı devletlerin desteği ile kurulan Yahudi devleti İsrail, bu bölgede bir dış aktör olmaya çalışan Rusya'nın önemli ticari ve kültürel ilişkilerinin bulunduğu bir ülkedir. Bir göç devleti olan İsrail, I. Aliya ve II. Aliya gerçekleştikten sonra ülkesine, birçok farklı etnik kimliklere sahip olan insanları kabul etmiştir. Bunlardan biri olan Rus Yahudi vatandaşları ise İsrail'e gittiklerinde ülkenin entegrasyon sürecinde uyguladığı politikalara her alanda boyun eğmeden yaşamaya başlamışlardır. İsrail'de yaşayan Yahudi Ruslara, kendi kültür bavullarını yanlarında

getirerek Rusça konuşmaktan vazgeçemedikleri için 'goyim' yani yabancı anlamına gelen bu kelimeyi kullanmışlardır. İsrail'e göç eden Yahudi Rusların sayısı neredeyse bir milyonu geçmektedir ve bu durumda Rusya ile İsrail arasında kültürel etkileşim yani turizm alanında köprü kurulmakta ve iletişime geçilmektedir.

Oldukça sıcak gelişmelere sahne olan Orta Doğu'da, Batılı güçlerin müdahalesi devam ederken Araplar ile İsrail arasında da çatışmalar gerçekleşmektedir. Etnik kimlik ve kutsal topraklar üzerinde hak iddia etme olarak yaşanan mücadeleler neticesinde Orta Doğu bölgesindeki siyasi yapıda bu olaylara paralel olarak değişimler meydana gelmektedir.

1996 yılında Netanyahu'nun seçimleri kazanmasıyla birlikte Rusya-İsrail arasındaki ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Bu dönemde ekonomik kriz yaşayan Rusya'ya İsrail, 50 milyon dolarlık krediler vermeye başlamış ve Rusya'nın doğal gaz rezervlerine ilgi duymaya başlamıştır. Dönemin Rusya Dışişleri bakanı Yevgeni Primakov, İsrail-Filistin çatışmalarında İsrail'i eleştirmişti. Bu nedenle 1998'e kadar devam eden Rus-İsrail ticari iş birlikleri de dolayısıyla olumsuz etkilenmiştir. Ancak Rusya'nın Çeçenistan konusuna ağırlık vererek odağını buraya yöneltmesi İsrail ile olan ilişkilerinde yeniden olumlu gelişmeler yaratmıştır. Adı açıklanmayan bir Rus diplomat basına, İsrail'in Batı'da Rusya'nın Çeçenistan politikası ile ilgili oluşan yanlış görüşlerin ortadan kaldırılmasında önemli rol oynadığını dile getirmiştir. (Friedman) Rusya'da bu konuda İsrail'e olan borcunu ödemiştir diyebiliriz. Putin ise Yeltsin'den farklı olarak İsrail-Filistin çatışmalarında İsrail'i eleştirirken Filistin yetkililerini de sorumlu tutmuş ve barış çözümlerine başlamaları gerektiği çağrısında bulunmuştur.

2005 yılında İsrail'i ziyaret eden Putin, Ağlama Duvarı'nı ziyaret ederken kipa takmayı reddetmesi üzerine iki devlet arasında diplomatik bir krize sebep olmuştur. Ancak bu görüşmenin en önemli gelişmesi iki devlet arasında ticari anlaşmaların yapılmasıdır. 2011 yılında Rusya ve İsrail arasındaki ticaret hacmi 4 milyar dolara ulaşmıştır.

2008'de vize sınırlamalarının kaldırılması ile Rusya'dan İsrail'e önemli sayıda Rus turistlerin ziyarete gitmesi ile ülkedeki Rus turist sayısı yükselmiş ve yıl içinde 500 bine kadar çıkmıştır.

Putin döneminde Rusya'nın İsrail üzerindeki politikası ve ilişkileri bazı faktörlere bağlı olarak şekillenmektedir. Putin hükümeti, İsrail ile stratejik bir ilişki

sürdürmek istemiş ve bu doğrultuda da İsrail'in güvenliği ve savunması için çeşitli önemli silah ve teknolojik ekipmanlar sağlamıştır. Bu dönemde İsrail'de bir Rus uzay istasyonu kurulması talebi ile pilotsuz hava araçlarının yapımı projesi hakkında konuşmaya başlanmıştır. Bu durumda Rusya ile İsrail arasındaki ilişkilerin gelecek yıllarda bu tür konular üzerinden şekilleneceği gözlemlenmektedir.

Putin Orta Doğu bölgesindeki İran ve Suriye hakkındaki politikalarını da göz önünde bulundurarak, İsrail ile ilişkilerini şekillendirmiştir. Rusya, Suriye'deki savaşta Esad rejimine destek verirken, İsrail İran'a karşı savunma düzenlemeleri yapmaktadır. Bu bağlamda Rusya, İsrail ile İran arasında bir çatışmanın çıkmasını engellemeye çalışarak her iki taraf arasında arabuluculuk yapmış ve krizin tırmanmasını önlemeye çalışmıştır.

İsrail ile Rusya arasında bir doğalgaz ticareti söz konusudur. Rusya, İsrail'e doğalgaz ihracatında bulunmaktadır. Doğu Akdeniz bölgesinde yer alan Rus gaz ve petrol rezervleri İsrail'in yardımı ile Rusya'ya bu kaynakların ulaşmasını sağlamak için desteklerde bulunduğu ve iş birlikleri yapmak istediği gözlemlenmektedir.

3.Sonuç

Jeopolitik açıdan önemli enerji kaynaklarına ve petrol rezervlerine sahip bir Arap yarımadası olan Orta Doğu bölgesi, dünya üzerindeki devletlerin özellikle uluslararası politik alanda güç mücadelesi içinde bulunanların, rekabet sahası olarak görülmektedir.

ABD ve Batılı devletlerin Soğuk Savaş döneminden bugüne sürekli olarak bu bölgedeki kaynaklar üzerinde hak ve söz sahibi olabilmek için politikalarını işgalci bir tutumla sergilediği görülmektedir. Batının daima karşısında yer alan Rusya ise bölgesel politikalarını Orta Doğu minvalinde gerçekleştirmeye çalışmış, bu bölgede yer alan bazı Arap devletleri ile zaman zaman çatışmalar yaşamış olsa da izlediği kazan-kazan politikası devletlerin menfaatlerini karşılıklı olarak besler niteliktedir. Bu durumda Orta Doğu devletleri ile olan diplomatik ilişkilerinde sağlam bir temel atmış ve zaman içerisinde ABD'nin bölgedeki politikalarını eleştirerek ve karşısında durarak, Orta Doğu inşasına başlamıştır.

Rusya'nın Orta Doğu bölgesinde nasıl bir açılım gösterdiği ve hangi alanlarda nüfuz elde ettiğini inceleyecek olursak temelde bu durumların dayanağı silah ve askeri

teçhizat ticareti ile enerji kaynakları ve petrol rezervleri alanlarındaki ortaklıkların/iş birliklerinin kurulması ile gerçekleştiği gözlemlenmektedir.

Rusya, Orta Doğu bölgesinde Soğuk Savaş döneminden bu yana devamlı olarak ABD'nin karşısında durarak bu topraklardaki Arap nüfusu kendi tarafına çekebilmek için tehditler savurmak yerine güvenlik çalışmalarında bulunarak savaş dönemlerinde barışçıl diplomatik çözümler üretmeyi önermiştir. Böylece bu bölgede önemli siyasi bir aktör haline gelmeyi başarmıştır. Bunu Putin döneminde yaşanan Arap Baharı ve Suriye Krizi gibi önemli gelişmelere sahne olan süreçte Rusya'nın Orta Doğu'ya yönelik politikalarında siyasi stratejilerin yanında ekonomik ve enerji odaklı ticari iş birliklerinin daha önemli ve odak noktası haline geldiğini görmek mümkündür.

Çalışmada incelenen Orta Doğu devletleri ile Rusya ilişkilerine bakıldığı zaman Rusya'nın Orta Doğu coğrafyasındaki politikası karşılıklı çıkarların kazanımı yani kazan-kazan politikası ile SSCB döneminden kalan bölgesel politika anlayışları ile şekillendiği gözlemlenmektedir. Rusya bu politikalarını daha çok Suudi Arabistan, Irak ve Suriye özelinde öne çıktığını görmekte, bunun yansırı İran ve İsrail ile olan diplomatik ilişkilerinde de bir denge siyaseti gerçekleştirdiğini dile getirmektedir. Ancak bu tür stratejilerin her zaman bu devletler üzerinde gerçekleşmediğini aynı zamanda Rusya'nın çıkarları ve ABD karşısındaki tutumunu kaybetmemek açısından gerçekleştirdiği de aşikârdır.

Atıflar

(Kamalov), İ. K. (2012). *Rusya'nın Orta Doğu Politikası*. ORSAM- Orta Doğu Stratejik Araştırmalar Merkezi.

Batyuçenko. (2015).

Çağlar Hekimoğlu, K. (2021, 10 15). Suriye Krizi Bağlamında Rusya'nın Suriye Politikası. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* , s. 1405-1422.

Çekuşkin, A. (2010). *Vestnik*. Vestnik. adresinden alındı

Friedman, R. O. (tarih yok). Politika Moskvi Na Blijnem Vostoke pri Yeltsine i Putine. R. O.Friedman içinde, *Politika Moskvi Na Blijnem Vostoke pri Yeltsine i Putine* (s. 241).

Haxan, M. (2014, 1 23). *Live Journal*. LiveJournal. adresinden alındı

Kışman, Z., & Boyraz, B. (2019). Suriye Bağlamında Rusya ve İran İş Birliği . *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 563-583.

- M., Y. (2022). Rusya'nın Orta Doğu'ya Dönüşünün Askeri Boyutu. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, s. 83-107.
- Mirzaliyeva, F. (2017, 8 1). Putin Dönemi Rus Dış Politikası. *İNSAMER*, s. 9-10.
- Russia, P. o. (2019, 2 19). Rusya.

KAYNAKÇA

- (ORSAM), O. A. M. (N.d.). ORSAM Analiz 125, İlyas Kemaloğlu (Kamalov), Rusya'nın Ortadoğu Politikası. Academia.edu-
https://www.academia.edu/40258131/ORSAM_Analiz_125_İlyas_Kemaloğlu_Kamalov_Rusya_nın_Ortadoğu_Politikası
- Anlayış Dergisi / Muhalefet Çıldırılmış Olmalı! (N.d.). Anlayış Dergisi / Muhalefet Çıldırılmış Olmalı!
<http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=46&makaleid=275>
- Askeroğlu, S. (2022). İran-Rusya ilişkileri: Stratejik ortaklık mı rekabet mi? Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15 (3), 577-594. DOI: 10.25287/ohuiibf.1018646
- Çınar, G. (n.d.). Rusya ve İsrail'in Dansı- Vladimir Putin ile Birlikte Değişen İlişkiler. Academia.edu-
https://www.academia.edu/33460462/Rusya_ve_Israilin_Dansı_Vladimir_Putin_ile_Birlikte_Değişen_İlişkiler
- Ersoy, A. (n.d.). ANALİZ Aziz Ersoy Rusya'nın Ortadoğu Politikasının Analizi. Academia.edu-
https://www.academia.edu/31110837/ANALİZ_Aziz_Ersoy_Rusyanın_Ortadoğu_Politikasının_Analizi
- Kışman, Z. A. & Boyraz, B. (2019). SURIYE BAĞLAMINDA RUSYA VE İRAN İŞ BİRLİĞİ. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (31), 563-583. DOI: 10.14520/adyusbd.500953
- Michnick, W. (2020), Russia's New Strategic Calculus in the Middle East: Russia's Emerging Global Ambitions. NATO Defense College.
<https://www.jstor.org/stable/resrep26056.8>
- Mirzaliyeva, F. (2017). PUTİN DÖNEMİ RUS DIŞ POLİTİKASI. İNSAMER.
<https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/rapor-putin-donemi-rus-dis-politikasi.pdf>
- Rusya'nın Libya Politikası ve Askerî Müdahale İhtimali. (N.d.). insamer.com.
https://www.insamer.com/tr/rusyanin-libya-politikasi-ve-askeri-mudahale-ihhtimali_645.html
- Stepanova.E.(2020), Russia's Foreign and Security Policy in the Middle East: Entering the 2020s. Istituto Affari Internazionali. www.jstor.org/stable/resrep29461

Vladimir Putin Dönemi Rusya'nın Ortadoğu politikası: Suriye örneği. (N.d.). Apache Tomcat/7.0.53.

<http://acikerisimarsiv.selcuk.edu.tr:8080/xmlui/handle/123456789/14331>

Yıldız, M. (2022). Rusya'nın Ortadoğu'ya Dönüşünün Askeri Boyutu. Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, 9 (1) ,83-107. DOI: 10.26513/tocd.1049301

Sağlam, M. (2013). İnadin Ötesinde: Rusya'nın Suriye Politikası. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 68 (04), 211-217. DOI: 10.1501/SBFder_0000002301

Rusya'nın Suriye iç savaşında İsrail politikası = Russia's Israeli policy in the Syrian civil war. (N.d.). Handle Proxy. <https://hdl.handle.net/20.500.12619/96999>

Putin dönemi Rusya İran arasındaki askeri İlişkiler. (N.d.). Handle Proxy. <https://hdl.handle.net/20.500.12619/69311>

